

УДК 94:903.2:[2:02]:[39:316.35]
DOI: <https://doi.org/10.32461/2226-3209.2.2019.175479>

Гедьо Анна Володимирівна,
доктор історичних наук, професор, професор
кафедри історії України Київського університету
імені Бориса Грінченка
ORCID 0000-0003-4151-0747
gedo.av@gmail.com
Кригіна Ольга Валеріївна,
кандидат історичних наук, доцент кафедри
культурології та інформаційної діяльності
Маріупольського державного університету
ORCID 0000-0002-4460-2930
v.olya.v@ukr.net

КОНФЕСІЙНІ ТА ЕТНОКУЛЬТУРНІ МАРКЕРИ В МЕТРИЧНИХ КНИГАХ

Мета статті – дослідити етнокультурні особливості представників різних віросповідань за даними церковних актів реєстрації громадянського стану. **Методологія** дослідження полягає у використанні історико-культурного та порівняльного методів, які дають змогу виявити культурні традиції та особливості, що знайшли відображення на сторінках метричних книг представників різних віросповідань. **Наукова новизна** зумовлена тим, що метричні книги містять багатющий інформаційний матеріал, а достатній ступінь їх збереженості в архівах України дозволяє виявити етнокультурні особливості представників різних віросповідань. **Висновки.** Вивчення метричних книг дозволяє дослідникам виокремити етноконфесійні особливості розвитку церковних громад. Зокрема, шанування церковних святих та надання їх імен немовлятам знайшло відображення у метриках православного населення. Фіксація обряду обрізання та укладання шлюбного договору, наявність окремої метричної книги для записів розлучень наявні в метриках іудеїв. Надання подвійних імен немовлятам, потрійне оголошення щодо укладання шлюбу, вказівка всіх членів родини при записі померлого характерні для метрик представників німецькомовного населення.

Ключові слова: конфесійні та етнокультурні маркери, метричні книги, церковні акти, етнічні групи, культурні особливості.

Гедьо Анна Владимировна, доктор исторических наук, профессор, профессор кафедры истории Украины Киевского университета имени Бориса Гринченко; Крыгина Ольга Валерьевна, кандидат исторических наук, доцент кафедры культурологии и информационной деятельности Мариупольского государственного университета

КОНФЕССИОНАЛЬНЫЕ И ЭТНОКУЛЬТУРНЫЕ МАРКЕРЫ В МЕТРИЧЕСКИХ КНИГАХ

Цель статьи – исследовать этнокультурные особенности представителей различных вероисповеданий по данным церковных актов регистрации гражданского состояния. **Методология** исследования заключается в использовании историко-культурного и сравнительного методов, которые позволяют выявить культурные традиции и особенности, которые нашли отражение на страницах метрических книг представителей различных вероисповеданий. **Научная новизна** обусловлена тем, что метрические книги содержат богатейший информационный материал, а достаточная степень их сохранности в архивах Украины позволяет выявить этнокультурные особенности представителей различных вероисповеданий. **Выводы.** Изучение метрических книг позволяет исследователям выделить этноконфессиональные особенности развития церковных общин. В частности, почитание церковных святых и предоставления их имен новорожденным нашло отражение в метриках православного населения. Фиксация обряда обрезания и заключения брачного договора, наличие отдельной метрической книги для записей разводов представлены в метриках иудеев. Предоставление двойных имен новорожденным, тройное объявление о заключении брака, указание всех членов семьи при записи умершего характерны для метрик представителей немецкоязычного населения.

Ключевые слова: конфессиональные и этнокультурные маркеры, метрические книги, церковные акты, этнические группы, культурные особенности.

Hedo Anna, Doctor of Historical Sciences, Professor, Department of History of Ukraine Boris Grinchenko Kyiv University; Kryhina Olha, PhD in History, Associate Professor of the Department of Cultural Studies and Information Activities, Mariupol State University

Confessional and Ethnocultural markers of the Parish Registers

The purpose of the article is to study the ethno-cultural characteristics of the representatives of various religions according to the data contained in the church acts for registration of civil status. **The methodology** of the study is to use historical, cultural and comparative methods that enable to identify cultural traditions and features represented in the parish registers of the representatives of different faiths. **The scientific novelty** is conditioned by the fact that the parish registers contain rich informational material, and proper storage of them in the archives of Ukraine allows to reveal the ethno-cultural features of the representatives of different religions. In particular, the veneration of church saints and giving infants their names is represented in the parish registers of the orthodox population. The Jewish parish registers contain recordings on the ritual circumcision ceremonies and the conclusion of a marriage contract, the availability of a separate parish register for divorce records. The parish registers of the representatives of German population are characterised by giving dual names to infants, banns of marriage, the indication of all family members at the record of the deceased.

Key words: confessional and ethno-cultural markers, parish registers, church acts, ethnic groups, cultural features.

Актуальність теми дослідження. Церковні акти реєстрації громадянського стану мають багатий інформаційний потенціал і дають змогу виявити особливості фіксації відомостей про народження, шлюб, смерть представників різних віросповідань. Акти громадянського стану, що велися при церквах, містять відомості для вивчення демографічних процесів в певному регіоні, біографій, історії окремих родин. Вивчення асиміляційних процесів, змін конфесій, які знайшли своє відображення у метричних записах, дозволяє вивчати етноконфесійну історію населення України, а також етнокультурні особливості, характерні для кожної етноконфесійної групи.

Мета роботи. Дослідити етнокультурні особливості представників різних віросповідань за даними церковних актів реєстрації громадянського стану.

З 90-х р. ХХ ст. метричні книги починають вивчатися у кількох напрямках. Найбільш значущими при цьому стали дослідження Д. Антонова та І. Антонової, які звернули увагу на інформативний потенціал

джерела та кодикологічні особливості метрич [1]. С. Гузенков вивчав особливості фіксації антропонімних даних, «звання», випадків хрещення і поховання представників неправославних християнських конфесій [6]. П. Арсенин залучив метричні книги, шематизми для біографічних розвідок про відомих українців [2].

Крім використання інформації метричних книг для демографічного та генеалогічного пошуків, посилюється увага до вивчення метричних книг представників неправославного віросповідання. Дослідженню інформативного потенціалу метрич лютеранських повітів присвячена праця О. Князевої [9]. Метричні книги єврейських громад Галичини стали об'єктом дослідження І. Смольського [13]. Аналіз вірменських метричних книг XVII–XVIII ст. здійснив Я. Дашкевич [8]. Порівняльний аналіз ведення метричних книг у середовищі різних конфесій Донбасу здійснено О. Васик та А. Гедьо [4, 5].

У науковій літературі утвердилася думка, що метричні книги в українських церквах були запроваджені Петром I в 1722 р. Проте, перші метричні реформи були ініційовані Петром Могилою, Антонієм Винницьким, Йосипом Шумлянським та Варлаамом Ясинським в XVII ст. На жаль, вони не поширювалися на всі українські землі і мали обмежений вплив. Метричні книги впроваджувалися поволі через неготовність та небажання більшості священників виконувати вказівки церковної влади. На такий стан справ впливала і невідповідність організаційних структур Православної церкви до забезпечення дієвого контролю за ходом метричної реформи [10, 69].

Указом Петра I від 14 квітня 1702 р. наказувалося реєструвати факти народжень та смертей у Росії [12, 192]. У 1724 р. у Синоді був розроблений докладний формуляр метричних книг, згідно з яким церковні акти мали складатися з трьох частин – про народжених, одружених і померлих. Оновлена форма метричних книг зі змінами та доповненнями, була затверджена у 1838 р. Завершенням запровадження та вдосконалення метричних книг стала їх повільна трансформація в акти громадянського стану.

Аналіз метричних книг представників як православного, так й неправославного населення свідчить, що ведення церковних актів відповідало встановленим на законодавчому рівні вимогам. Метричні книги мали типовий формуляр та складалися з трьох частин, окрім тільки метрич іудеїв, де існувала четверта частина – про розлучених [7]. У кожній з частин метричних книг знайшли відображення етнокультурні особливості представників різних віросповідань, не дивлячись на те, що основною метою ведення метричних книг було «ведати о количестве всего Российского государства людей рождающихся, и в брачное супружество совокупляющихся, и умирающих» [12, 267].

Дослідження частини першої метричних книг про народження представників різних віросповідань, виявило характерні особливості, зокрема, батькам християнської віри заборонялося залишати своїх дітей нехрещеними та без відповідного виховання, а також щоби православні батьки хрестили своїх дітей в іншу віру. Православні християни зазвичай хрестили своїх дітей в період з восьмого по сороковий день життя.

Аналіз метричних книг православного населення свідчить, що загальна кількість народжених немовлят охрещувалася через декілька днів від народження. Обов'язково у хрещенні була участь восприємників (хрещені батько та матір), відомості про яких також подавалися у метричних книгах. Хрещенню завжди передувало наречення іменем немовляти. В православній традиції імена немовлят повинні були бути православними, які давалися за іменем того чи іншого святого, інформація про що містилася у «святцях». У графі «Имена родившихся» поряд з іменем, яке давалося немовляті при хрещенні, містилися також відомості про святого, на честь якого називали дитину.

Характерні особливості містила частина метричних книг про народжених німецького населення. Зокрема, у списках народжених менонітів була відсутня інформація щодо хрещення немовлят, адже за релігійними канонами меноніти не хрестили немовлят, а здійснювали лише водне хрещення осіб, які досягли 18–20 років [3, 170].

При аналізі записів про народження дитини увагу привертає наступний: «Хрещення через необхідність». Для представників лютеранського віросповідання подібний обряд був передбачений статутом і виконувався у певних випадках: якщо немовля народилося дуже кволим та могло померти до прибуття проповідника; якщо поблизу місця його народження не було євангельсько-лютеранського проповідника, який би міг у встановлений законом термін здійснити обряд хрещення, а також в інших надзвичайних випадках. У німецьких (католицьких та лютеранських) парафіях дітям давалося декілька імен: одне з них було особовим, інші давалися за іменами тих, хто був присутнім при хрещенні. Дуже часто серед восприємників були родичі, частими були випадки, коли восприємниками були чоловік і дружина [4].

Особливістю ведення метричної книги єврейського населення щодо народжених була обов'язкова вказівка дат народження дитини та здійснення обряду обрізання у новонароджених хлопчиків, який проводився на 8-й день після появи дитини на світ. Певну відмінність містили й метричні книги другої частини – про одружених, зокрема, обов'язковим для православного населення було проведення шлюбного обшуку, для німецькомовного населення – потрібне оголошення щодо укладання шлюбу, а в іудеїв укладання шлюбного договору – ксубба/ктубба.

Вінчанню православного населення обов'язково передувало шлюбний обшук, під час якого священник фіксував різні документальні свідчення щодо нареченого та нареченої. Перед вінчанням як молодята, так і свідки повинні були підтвердити своїм підписом у шлюбному акті (обшуку), що укладання їх союзу здійснюється за взаємною згодою та бажанням, а не за примусом. До шлюбного акту (обшуку) вносилися також свідчення про психічне здоров'я наречених, що могло стати серйозною перешкодою до одруження. Заборонялося укладання шлюбу між кровними родичами [5]. У лютеран метричний запис складався за датою заручення, потім вносилися інформація щодо оголошення та вінчання, для яких виділялася окрема колонка. За статутом, кожному шлюбу передувало оголошення. Протягом трьох тижнів у церкві необхідно було тричі оголосити (як у парафії нареченої, так і нареченого) про намір укласти шлюб із точною вказівкою на імена, прізвища, звання, посаду або ремесло та місцеперебування нареченого й нареченої та їхніх батьків. Після оголошення проводився обряд вінчання. Представникам євангельсько-лютеранської церкви також заборонялося укладати шлюби між кровними родичами. У римсько-католицькій церкві рівні кровної

спорідненості в бокових лініях були відмінними, тому іноді шлюб укладався із дозволу єпископа. У таких випадках у метричних книгах записувалося наступне: «состоят в третьей и четвертой степени от родства, получили разрешение от епископа».

Свою особливість мали й метричні записи про одружених в іудеїв, адже містили вказівку на головні акти між тими, хто укладає шлюб, і дані про свідків заходу, яких, як правило, було двоє. Перед одруженням євреї при свідках укладали шлюбний договір. Ксуба – це шлюбний договір, до якого входили загальні правила: одягати, забезпечувати дружину, виконувати подружні обов'язки, а також забезпечити певною сумою дружину у випадку розлучення. Аналіз метричних книг євреїв виявив, що чітко визначеної суми ксуби не існувало – вона коливалась від 25 до 500 крб.

Метричні книги єврейського населення примітні наявністю окремої частини, яка містила відомості щодо розлучень. При розірванні шлюбів між євреями як із поверненням посагу, так і без цього, необхідний був дозвіл рабина або його помічника. Метричні книги єврейського населення міста Маріуполя та округи фіксують такі причини розлучень: «По семейным несогласиям между супругами»; «По враждебности между супругами»; «По нелюбви и раздорам между супругами»; «Вследствие ссор и раздоров между супругами» [7].

Остання частина метричних книг про померлих містила типову інформацію, із записами причини смерті та віку померлого, відмінними були записи німецькомовного населення римо-католицького віросповідання адже в записі про померлого містилася повна інформація про його родину, із зазначенням їх віку, а також подавалися прізвища заміжніх жінок. Наприклад: «№ 12; 14.09.1886 г. в с. Нейямбург умер Иоган Гофман от удара; поселянин собственник в возрасте 53 лет Берггальского рк прихода прихожанин, оставил жену: Юлияна, сыновей: Лоренца, Иоган, Каспар, Генрих, Христиан, дочерей: Христина (по мужу Будьян), Каролина, Гелена, Мария, Лоиза и Юлияна; тело его учителем Берггальского прихода Иосиф Редер 18.09.1886 г. на местном кладбище похоронено» [8]. Подібна інформація про рід полегшує пошук генеалогічної інформації та дозволяє уникнути помилок у тому разі, коли в населеному пункті мешкало багато однофамільців.

Таким чином, аналіз церковних актів представників різних віросповідань виявив етнокультурні особливості, характерні для кожної групи. Зокрема, шанування церковних святих та надання їх імен немовлятам, що знайшло відображення у метриках православного населення; зазначення обряду обрізання та проведення шлюбного договору, а також наявність окремої метричної книги для записів розлучень виявлено в іудеїв; подвійні імена немовлят, необхідність триразового оголошення перед одруженням, вказівка всіх членів родини при записі померлого характерні для метрик представників німецькомовного населення.

Література

1. Антонов Д.Н., Антонова И.А. Метрические книги России XVIII – начала XX в. М.: Рос. гос. гуманитар. ун-т, 2006. 385 с.
2. Арсенич П.І. Рід Шухевичів. Івано-Франківськ : Нова зоря, 2005. 264 с.
3. Бондарь С.Д. Секта меннонитов в России (в связи с историей немецкой колонизации на юге России). Петроград, 1916. 231 с.
4. Васик (Кригіна) О.В. Метричні книги як джерело інформації з історії німців Донбасу // Вісник Черкаського університету. Серія: Історичні науки. Вип. 160/161. Черкаси, 2009. С. 54–60.
5. Васик (Кригіна) О.В., Гедьо А.В. Метричні книги греків та євреїв Донбасу: порівняльно-типологічний аспект дослідження // Нові сторінки історії Донбасу. Кн. 17/18. Донецьк, ДонНУ, 2009. С. 340–348.
6. Гузенков С.Г. Метричні книги як джерело з історичної демографії Південної України другої половини XIX – початку XX ст.: дис. ... кандидата іст. наук: 07.00.06. Запоріжжя, 2005. 218 с.
7. Державний архів Донецької області (ДАДО). Ф.211, 214, 450, 472, 482. URL: <http://tsdea.archives.gov.ua/ua/metric-books/>.
8. Дашкевич Я.Р. Вірменські метричні книги в Україні XVII–XVIII ст. // Генеалогічні записки Українського геральдичного товариства. Львів, 2004. Вип. IV. С. 33–40.
9. Князева Е.Е. Метрические книги Санкт-Петербургского консисториального округа как источник по истории лютеранского населения Российской империи XVIII нач. XX вв.: дисс. ... кандидата ист. наук: 07.00.09. СПб., 2004. 438 с.
10. Лобко Н.В. Інформаційний потенціал українських генеалогічних джерел та його використання в історичних дослідженнях: дис. ... кандидата іст. наук : 07.00.06. К., 2008. 438 с.
11. Полное собрание законов Российской империи. Собрание 1(далі ПСЗ-1). Т.4. № 1908. С. 192.
12. ПСЗ-1 Т.7. № 4480. С. 266-267.
13. Смольський І. Метричні книги єврейських громад Галичини як джерело до генеалогії // Генеалогічні записки Українського геральдичного товариства. Львів, 2004. Вип. IV. С. 77–82.

References

1. Antonov, D.N. & Antonova, Y.A. (2006). Parish registers of Russia XVIII - beginning of XX century. M.: Ros. ghos. ghumanyt. un-t [in Russian].
2. Arsenych, P.I. (2005). Shukhevych family. Ivano-Frankivsk: Nova zorja [in Ukrainian].
3. Bondarj, S.D. (1916). Mennonite sect in Russia (resulting from the history of German colonization in the south of Russia. Petrohrad: Typoghrafyja V.D. Smyrnova [in Russian].
4. Vasyk (Kryghina), O.V. (2009). Parish registers as a source of information on the history of the Germans of Donbas. Visnyk Cherkasjkogho univrsytetu. Serija: Istorychni nauky, 160/161, 54–60 [in Ukrainian].
5. Vasyk (Kryghina) O.V., & Ghedjo A.V. (2009). Parish registers of the Greeks and Jews of Donbas: a comparative-typological aspect of the study. Novi storinky istoriji Donbasu, 17/18, 340–348 [in Ukrainian].
6. Ghuzenkov, S.Gh. (2005). Parish registers as a source of historical demography of Southern Ukraine in the 2nd half of the XIX – early XX centuries. Candidate's thesis. Zaporizhzhja [in Ukrainian].
7. Derzhavnyj arkhiv Donecjkoi oblasti. [State Archives of Donetsk Region] (DADO). F.211, 214, 450, 472, 482. Retrieved from <https://tsdea.archives.gov.ua/ua/metric-books/> [in Ukrainian].
8. Dashkevych, Ja. (2004). Armenian parish registers in Ukraine XVII-XVIII centuries. Ghenealoghichni zapysky Ukrajinsjkogho gheraldychnogho tovarystva, IV, 33–40 [in Ukrainian].
9. Knjazeva, E.E. (2004). Parish registers of the St. Petersburg Consistory District as a source for the history of the Lutheran population of the Russian Empire XVIII - beg. XX centuries. Candidate's thesis. SPb. [in Russian].
10. Lobko, N.V. (2008). Information potential of Ukrainian genealogical sources and its usage in historical researches. Candidate's thesis. K. [in Ukrainian].
11. Complete Collection of Laws of the Russian Empire. The first meeting (PSZ – 1). T.4. № 1908 [in Russian].
12. PSZ-1 T.7. № 4480. [in Russian].
13. Smoljskij, I. (2004). Parish registers of Jewish communities in Galicia as a source for genealogy. Ghenealoghichni zapysky Ukrajinsjkogho gheraldychnogho tovarystva, IV, 77–82. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 18.12.2018 р.